

TARİHİ TOPOGRAFYADA FATİH CAMİİ ve BAĞLI YAPILAŞMASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

The Assesment of Fatih Mosque and its Connected Structures
in the Historical Topography

Prof. Dr. Gönül Cantay

Bu çalışma içeriğinde, Türk ve Dünya kültüründe İstanbul'un tarihi süreçlerdeki yapılaşma özellikleri kadar belirgin dinî mimarî örneklerinin külliye bütünlüğündeki işlevsel yapılar topluluğu olması, bu yapılaşmaların coğrafi topografyaya yerleşiminin önemi, külliyelerin coğrafi topografyaya yerleşimi kadar, önemli yollarla olan ilişkileri, Osmanlı şehir topografyasında külliye kuruluşlarının semtlerin, özellikle de sultanî semtlerin oluşmasında önemli kuruluşlar olduğu, bu kuruluşlar içinde Fatih Külliyesi'nin ilk yapılaşmasındaki durumuyla, sonraki kayıpları ve katılımları yer almaktadır.¹

Anahtar Kelimeler: Tarihi Topografya, İslam Mimarisi, Şehir Kuruluşu, Fatih Camii

This article studies the importance of Ottoman complex's settling in the topography, the relations between the complexes and roads, the importance of complex structures in the settlements of districts in Ottoman city topography, also the first state of the Fatih Complex when it were first built and afterwards losts among these structures.

Keywords: Historical Topography, Islamic Architecture, City Structure, Fatih Mosque

Türk ve Dünya kültüründe İstanbul'un tarihi süreçlerdeki yapılaşma özellikleri kadar belirgin dinî mimarî örnekleri, külliye bütünlüğündeki işlevsel yapılar topluluğu olmuştur. Bu yapılaşmaların coğrafi topografyaya yerleşimi önemli olmaktadır. Külliyelerin coğrafi topografyaya yerleşimi kadar önemli olan ise yollarla olan ilişkileridir. Osmanlı şehir topografyasında meydan bulunmayıp, bunların yerine külliye kuruluşları semtlerin, özellikle de sultanî semtlerin oluşmasında önemli kuruluşlar olmuşlardır.

İstanbul'un kuruluşuyla ilgili birden fazla efsanenin kaynaklarda yer alması kadar Megaralı göçmenlerin yerleşimiyle başlayan iskânını müteakip zaman içinde şehrin genişlemesiyle değişen-yapılan surlarla sınırları belirlenmiştir.

Şehir surlarının yapılaşmasında en büyük etken İstanbul'un denizden ve karadan zaman zaman aldığı tehditler olmuştur. İşte böyle bir tehdit M.Ö.146'da Makedonyalı V. Filip'ten gelince, İstanbul, Roma İmparatorluğu'nun tarafına geçmiş ve "federatif şehir" sıfatını kazanmıştı. Bu süreçte İstanbul'da iki önemli şey, biri yeni mimarî anlayışa göre şehrin yapılaşması ve yolların yapı adalarının tanımlanması olurken, diğeri Havarî Andreas'ın şehre gelişiyle şehir halkının hristiyanlığı tanınması olmuştur. İmparator Constantinius'la M.S.324 yılında şehrin tarihinin yeniden başlaması, İstanbul'un, Roma modeline göre

teşkilatlanması, şehrin tamamen coğrafi koşullarına uyularak, Roma şehirciliğinin ızgaralı parselasyon sistemindeki yapılaşmasından ayrılmıştır. Bu durum ise İstanbul'un suriçi şehir gelişmesi konumuyla yapılaşmasının sürdürülmesinin nedeni olmuştur.

Constantinius yeniden kurup, teşkilatlandırdığı bu yeni şehre kendi adını verirken, diğere taraftan da Roma'nın asil ailelerini buraya yerleşmeğe davet etmesiyle şehrin nüfusu bir ölçüde Romalı göçmenlerin taşıdıkları kültürle farklılaşmaya başlıyor ki, bu durum son derece önemli bir özelliktir. Bu nedenledir ki, İstanbul halkı hem devletlerini ve hem de kendilerini her zaman Romalı olarak görmüşlerdir. **Fatih Sultan Mehmet**'in İstanbul'u fethetmesinden sonra nüfus hareketinin ters yönde tekrar yaşandığı bilinmektedir. Fatih'in **Kanunnamesi**'nin başlangıcında "Ben ki, Doğu Roma Kayzeriyim..." ifadesine yer vermiş olması da devletin, şehrin mitolojik veya antik dönem isimlendirmesiyle ilgisi olmadığını gösterir.

Constantinius'un başlattığı imar faaliyetlerine oğlu ve sonra gelen imparatorlar devam etmiş, İmparatorluğun çeşitli yerlerinden getirtilen sanat eserleri şehrin görselleştirilmesinde kullanılmış ve surlar başta olmak üzere **Hagia Sophia Kilisesi**, **Hagia Apostolo Kilisesi**'nin inşasına devam edilmiş, şehrin alt yapısını oluşturan su yolları, ke-

¹ Fatih Camii ve Sultan I. Mahmut Kütüphanesi'nin 2007-2012 onarım sürecinde hazırlanan eser, Gönül Cantay; **Fatih Külliyesi Camii 2007-2012 Onarımının kitabı**, İstanbul 2012 (baskıda).

Fotoğraf 1. Matrakçı Nasuh'un minyatür tekniği ile yapılmış İstanbul planında İlk Fatih Camii (1537).

merler ve sarnıçlar inşa ettirilmiştir. İmparator Valentianus tarafından Valens Kemer (Bozdoğan), I.Theodisius zamanında da şehir batıya doğru geliştikçe şimdiki Bayezid Meydanı'nda ve ana yol mese üzerinde, dış yüzeyleri bitki kabartmalı büyük Zafer Takı inşa edilmişti.

Böylece Doğu Roma döneminde İstanbul şehirciliğinin Roma şehirciliğinin anıtsal ifadeli mimarisi oluşturulurken, çevre ülkelerden getirilen anıtlarıyla meydanlar

şehrin biçimlenmesinde önemli olmuştur. Bu dönemlerde şehirde çıkan yangınlar, yer sarsıntıları ise mimari dokunun yenilenmesini gerektirmiştir. M.S. 9. yüzyıl sonlarına doğru önem kazanmış olan manastır kompleksleri İstanbul'un suriçi topografyasında, hemen her yerde inşa edilmeye başlanmış, İmparator I. Basileos şehirdeki yirmi beş kilise ve bağlı yapılarını onartarak, sekiz yeni kilise kompleksi de inşa ettirmiş ise de IV. Haçlı Seferi'nde

İstanbul'un Lâtinler'in eline geçmesiyle inanılmaz tahribat yaşanmıştır.

15. yüzyıla gelindiğinde Doğu Roma İmparatorluğu'nun topraklarının tamamı elden çıkmış ve Hagia Sophia çevresindeki eski merkezde bulunan yapıların neredeyse tamamı tahrip olmuş, şehir harabeye dönmüştü. İşgalden sonra deprem, yangın gibi felaketler de eklenmiş, bu nedenle iki tarafı sütunlu caddelerde sütunların yerine ağaçlar dikilmişti. Tanjalı seyyah **İbni Batuta**'nın 1344 yılında gezip gördüğü Constantinopolis'ten ahsap olduğu için hiç konut kalmadığını öğrenmemiz kadar, 15. yüzyıl başlarına gelindiğinde Constantinopolis'in nüfusunun son derece azaldığını, şehrin içindeki yerleşimlerin köy görünüşünde olduğunu, şehrin içinde zeytinlikler, üzüm bağları ve tarlaların arasında sadece 18 manastır yapısının kaldığını, bunların en önemlilerinin ise **Studios, Pribleptos ve Pantokrator** manastır kiliseleri olduğu, Fetih'e yakın yıllardaki durum olarak, kaynaklardan öğrenilmektedir (Eyice 1970: 130).

Constantinopolis, Fetih hareketinden sonra Doğu Roma'nın eski görkeminden çok şey kaybetmiş olarak Türk topraklarına katılmıştır. İstanbul, hristiyan Roma şehri özelliklerini coğrafyanın imkân verdiği tepe düzlüklerinde inşa edilen kilise merkezli manastır kuruluşlarıyla sürdürmüştü. Bu hristiyan Doğu Roma külliyelerinin bir kısmı yalnız kilise yapılarıyla camiye dönüştürülmüş olarak gelebilmiş, bakım ve onarımlarla kullanılabilir durumlarını sürdürmektedirler. İstanbul'un 29 Mayıs 1453 tarihinden itibaren Fatih'le başlayan imarına Doğu Roma'nın mimarî zenginliğinin Osmanlı Türklerinin eline geçmiş olması şeklindeki ifadelerle örtüşmemektedir. Çünkü Fetih sırasında Doğu Roma yüksek enflasyon içinde, mali çöküntü, mali sıkıntıyla birlikte şehir surları içinde sıkışmış durumdadır. Osmanlı Türklerinin aldığı miras harap durumdaki Doğu Roma hristiyan yapılarıydı. İlk olarak ihtiyaca cevap verebilecek olan yapılar derlenip toparlanmış ve bunlara işlev verilmiştir. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin Türkleştirme ve şenlendirme politikasına uygun olarak oluşturulan, şehir halkının ihtiyaçlarına cevap verebilecek yapılaşmalar başlamıştır. İstanbul'un 15. yüzyılın ikinci yarısındaki yapılaşmasına cevap verecek imar hareketleri iki koldan yürütülmüştür.

- Doğu Roma dönemi yapılarının onarımla kazanılması ve işlevlendirilmesi,
- Yeni yapılaşmalar.

İstanbul'da Hıristiyan Doğu Roma döneminin birkaç şapel mahiyetli küçük yapıları, Fetih sonrası Fatih'in isteği üzerine mescide dönüştürülerek, mahalleleşmeye katılmışlardır. Şehirde Fetih öncesi sayıları 18'e inmiş olan dinî kuruluşlardan sadece Ayasofya, Pantokrator ve Pantepoptes manastır kiliseleri beraberinde kalan manastır yapıları onarılarak, işlevlendirilmiş, Akataleptos kilisesi kalender derişlerine tahsis edilmiştir. İstanbul'da Fatih'le başlayan mevcut yapılarda işlev değiştirme süreci, Sultan II. Bayezid'le devam ettirilmiştir.

Suriçi İstanbul'unu yakın çevresiyle beraber değerlendirilen ve araştıran Fatih, sur dışındaki ilk mimarî değerlendirmesini **Eyüp el-Ensari** (H.863–M.1459) adına inşa ettirdiği külliye ile gerçekleştirmiş, sonrasında İstanbul içindeki kendi külliyesini inşa ettirmiştir.

İstanbul'da 15. yüzyıl sonunda, zamanı için önemli yollar ve kavşaklar üzerinde yer alan bir kaç külliye görüyoruz. Bu külliyelerin en önemlisi, Atmeydanı'ndan başlayıp, Edirnekapısı'na uzanan yolun kuzey kenarında Fatih'in **Mimar Sinaneddin Yusuf'a (Atik Sinan)** plânlattırıp, inşa ettirdiği **Fatih Külliyesi** (1462-1470) dir.

Fatih Külliyesi (H.867-875/M.1463-1470) sistematik yapılarıyla anıtsal bir kuruluş olarak inşa edilmiştir. Mimar başı **Atik Sinan**'a planlatılıp, inşa ettirilen Fatih Külliyesi topluluğunun merkezini oluşturan cami ve avlusu etrafında, caminin mihrap eksenine paralel olarak planlanıp, konumlanmış ve uygulanmış işlevsel yapılarıyla bir bütündür.² Caminin mihrap eksenine göre kuzeydoğusunda **Karadeniz Medreseleri** adıyla iki paralel eksen üzerinde, dışta birinci (semaniye), ikinci (sâbia), üçüncü (sâlise) ve dördüncü (hâmise) medreseleri, içte ise, güneydoğu ve kuzeybatıdakiler bağımsız "ayak kurşunlu", "baş kurşunlu" ile, ortadakiler dersaneleriyle bitişik şekilde "ayak çift kurşunlu" ve "baş çift kurşunlu" adıyla tanımlanan medreseler sistemi olmuştur. Fatih Külliyesi, medrese sistemiyle İstanbul'da site-üniversiter anlamda kurulmuş ilk külliye dir.

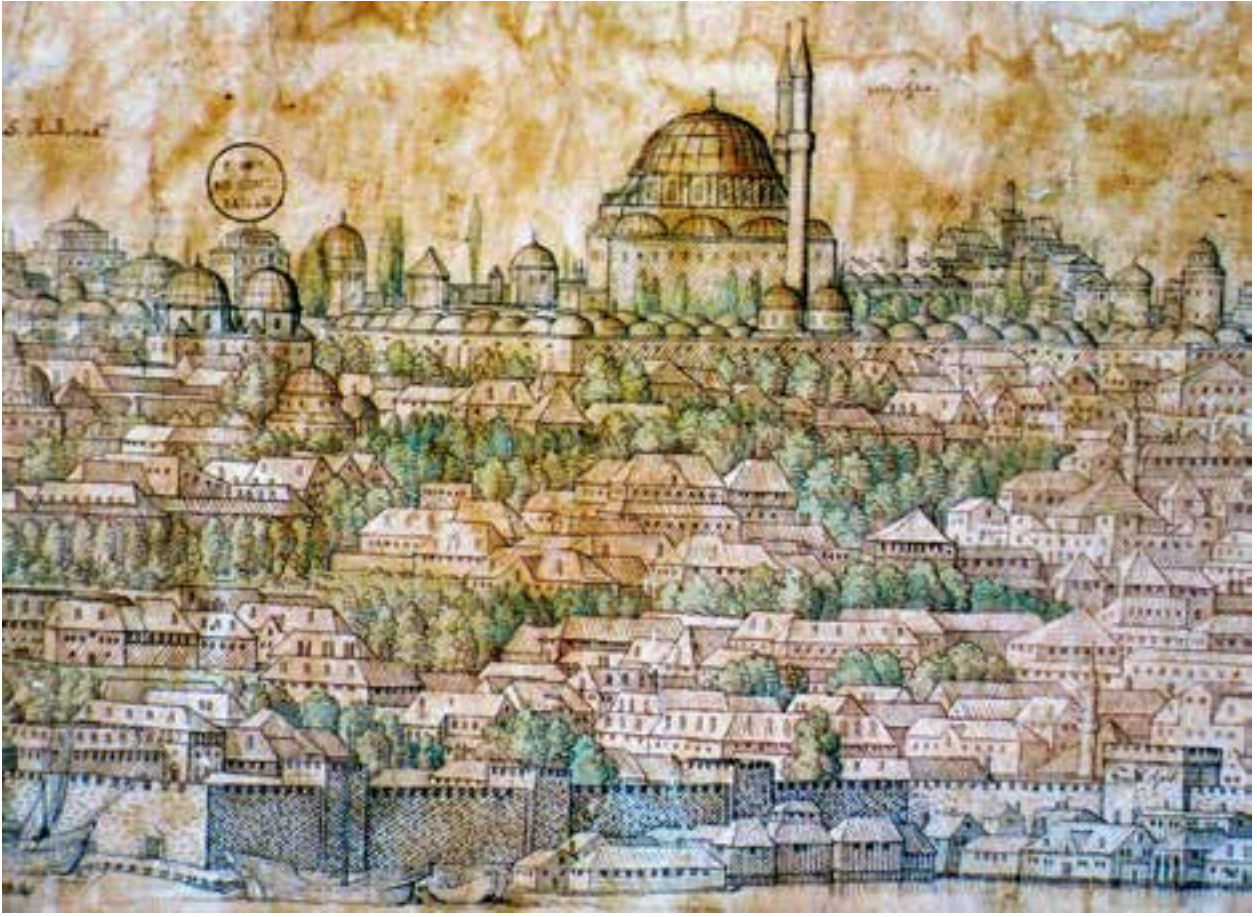
Fatih Camii'nin güneybatısında, kuzeybatısındakilere simetrik olarak tekrarlanan düzenle, **Akdeniz Medreseleri** yer alır. Akdeniz Medreseleri ile cami arasında güney batıdaki düzlükte misafirhane (tabhane) ile bunun batı köşesinde aşevi (imaret) ve güney köşesinde de altta (tahtanı olarak) kervansaray (develik) inşa edilmiştir.³ Caminin güneydoğu köşesindeki düzlükte ise Darüşşifa yer almaktaydı.⁴ Cami'nin

2 Evliya Çelebi, *Seyahatname* (Türkçeleştiren; Zuhuri Danışman) C.1, İstanbul,1969, s.141 vd'da İlk Fatih Camii külliye bütünlüğü ile tanıtılmakta ve ilk Fatih Camii'nin plan kuruluşu hakkında bilgi yer almaktadır.

3 1987 sonbaharında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün dükkân yapmak için yaptığı hafriyat sırasında bu kervansaray (develik) yapısının arka duvarı ile beşik tonoz başlangıcı mevcut olup, imaret bütünlüğündeki mutfak (matbah) mekânının kalan kısmı ile birlikte yıkılmıştır.

4 Hüseyin Ayvansaraylı, *Hadikatü'l – Cevâmî*. C.1, İstanbul 1281/1864, s.8'de "Der beyan-ı Cami-i Fatih Sultan Mehmed... ve bir tabhane-i imaret ve mukabilinde darüş-şifa dahi bina olunmuştur..."

Günümüzde Darüş-şifa'nın dış duvar kalıntıları da temel olarak kullanılarak, arsası üzerine ev ve apartmanlar inşa edilmiştir.

Fotoğraf 2. 1559 tarihli Melchior Lorichs'in İstanbul panoraması çizimlerinde Fatih Külliyesi (G.Cantay Arş.)

güneydoğusundaki hazire içinde Fatih'in Türbesi ile Gülbahar Hatun Türbesi, merkezî planlı birer yapı olarak külliye bütünlüğüne katılmışlardır. Külliye'nin günümüze ulaşmayan güney duvarı üzerinde kütüphane, sübyan mektebi, Boyacı Kapısı ile Börekçi Kapısı, bu avlu duvarını paylaşarak inşa edilmişlerdir (Cantay 199: 78-81, Cantay 2002: 41-43).

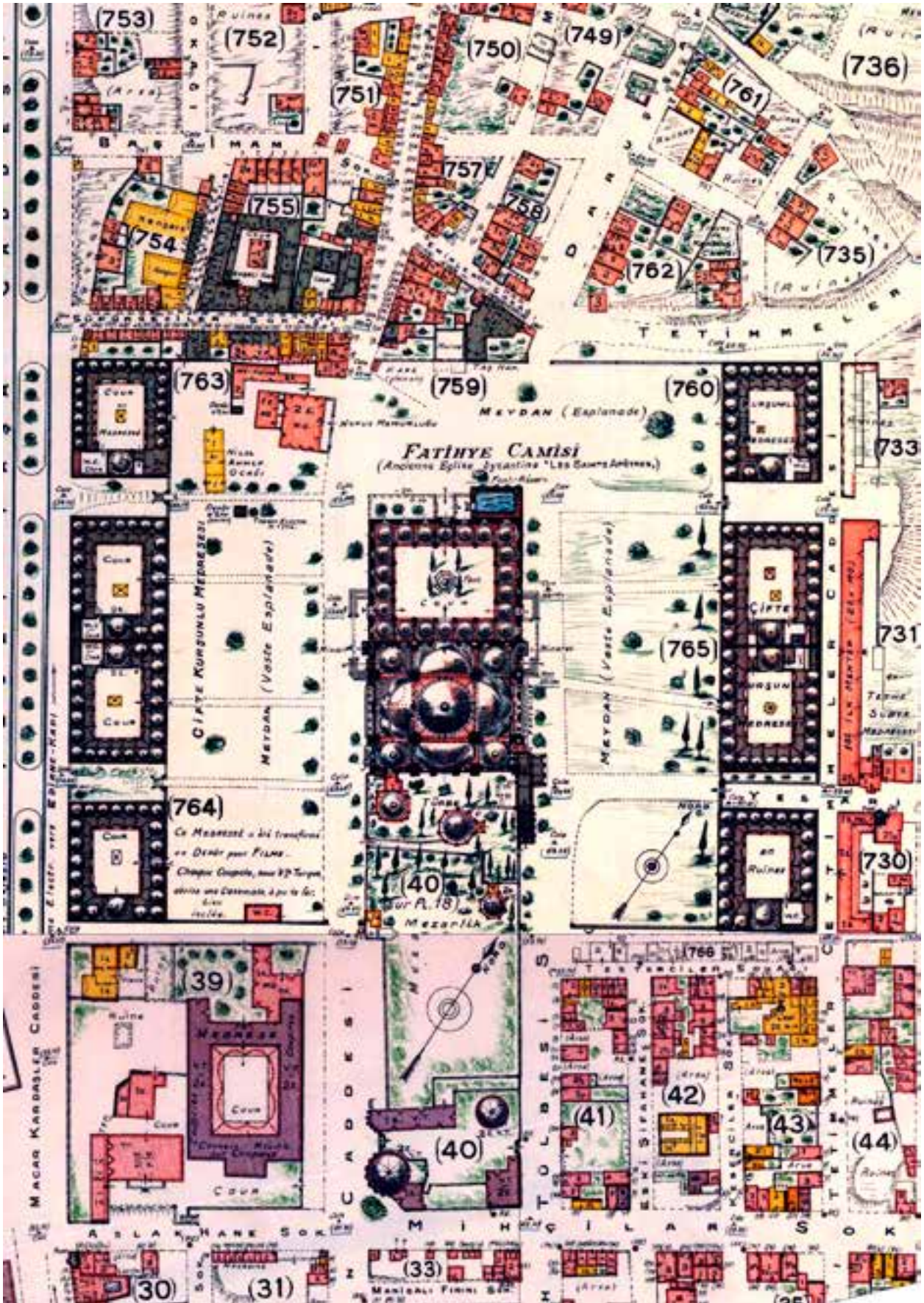
Külliye bütünlüğünde, cami ve medreseler bir avluyla organik olarak bağlanmıştır. Tabhane ve imaret bir çevre duvarına sahip olup, kendi aralarında müşterek bir avluyu paylaşmaktaydılar. Günümüzde ise bu alan dört yönde sokakla çevrilmiş durumdadır. Darüşşifa da kendisine ait bir kare avluya sahipti ve bu avluyu çeviren duvarda darüşşifa kapısıyla aynı ekseninde bir kapı bulunmaktaydı. Cami ve medreselerin organik şekilde bütünleşip, açıldığı külliye avlusunun duvarları daha önceki onarımlarda yeniden kısmen örülmüştür. Ayrıca külliye'nin Türbe Kapısı, Boyacı Kapısı ile Börekçi Kapısı ortadan kalkmış, (bunlardan Türbe Kapısı sonradan basit olarak örülmüştür), sadece tabhane karşısındaki Çorba Kapısı özgün haliyle günümüze ulaşabilmiştir. Külliye avlusunun diğer dört kapısı ise medreseleri arasında yer almaktaydı. Bu kapıların hiçbiri günümüze ulaşmamıştır.

Fatih Külliyesi'nde yapıların paralel eksenlere bağlı kuruluşu, külliye planlamasında ilk defa, şehrin coğrafi topografyasında külliye'nin inşa edildiği alanın düzlüğü ve büyüklüğü ölçüsünde başarı ile gerçekleştirilmiştir. Böylece İstanbul topografyasında yerini alan Fatih Külliyesi yüzyıllar içinde iki önemli olumsuz sonucu olan olaylardan her ikisine de zaman zaman maruz kalmıştır. Bu olumsuzlukların yaşanması ise külliye'nin ana yapısı olan Cami'den başlayarak diğer işlevsel yapılarına kadar yansımıştır. Depremler ve yangınlar, başta cami olmak üzere yaşanan depremler sonucu yapıların bünyesi bozulmuş, imkânlar ölçüsünde yeniden inşa denebilecek nitelikte onarımlar yapılmıştır. Böyle bir onarım ise 22 Mayıs 1766 depreminden sonra gerçekleştirilmiş, Fatih Camii yeni plan yorumuyla yeniden inşa edilerek, kazandığı yeni durumuyla günümüze ulaşmıştır.⁵

Fatih Külliyesi bütünlüğündeki değişiklik bununla da kalmamış, zaman içinde gerekli görülen lüzum üzerine bazı işlevsel yapılarını kaybetmiş, külliye'nin arsası alanına yeni küçük külliye yapısı, kütüphane, okul (rüştüye), karakol, türbe gibi yeni ihtiyaçlara cevap verecek yapılar külliye bünyesine eklenmiştir.

Fatih Külliyesi bütünlüğüne ilk katılan yapı, Cami'nin kible duvarına bitişik Sultan I. Mahmut Kütüphanesi

5 Gönül Cantay, Fatih Külliyesi Camii 2007-2012 Onarımının Kitabı. İstanbul, 2012, (basımda)

Fotoğraf 3. Fatih Külliyesi planı (Pervitiç, Pafta no.18 ve 36)

(H.1155/M.1742) olmuştur. Bu kütüphane yapısı, 1766 zelzelesinden önce ilk Fatih Camii yapısının kible tarafında yer almıştır. Kütüphanenin inşa edilmesiyle camiye bitişik

doğu ve batı hazire duvarları da yeni duruma göre düzenlenerek batıda Kütüphaneye giriş kapısı ve bitişiğinde (H. 1155/M.1742) tarihli çeşme, doğu hazire duvarında da ha-

zire kapısı bitişiğinde (H.1154 /M.1741) tarihli **çeşme**, dö-
nemlerinin mimari bezeme üsluplarıyla inşa edilmiştir. Bu
işlevsel yapılaşma gibi, Fatih Camii'nin revaklı avlusunun
kuzey cephesi önünde Sultan II. Mahmut'un tuğralı, kitabeli
anıtsal girişiyle **Su Maskemi** (H.1241 /M.1825) gene yangın
çeşmeli cephe kuruluşuyla ilâve edilmiştir.

Fatih Külliyesi arsasına inşa edilen **Nakşidil Sultan Külliyesi**, arsası Fatih'in Külliyesi Vakfı'ndan ayrılarak, arsa üzerine (H.1233 /M.1817-18) yılında inşa edilmiştir. Bunun gibi Fatih Külliyesi arsası içinde inşa edilen diğer üç yapıdan biri tabhanenin kible yönündeki avlusu üzerinde, **Askerî Rüştîye** (H.1292/M.1875) (şimdi ilkokul) yapısı ile Sultan II. Mahmut'un inşa ettirdiği **Karakol** (H.1254/M.1838) ile Caminin revaklı avlusu kuzey cephesinin önüne yaptırdığı **Su Maksemi** (yangın havuzu) (H.1241/M.1825) külliye bütünlüğünde dönemlerinin mimarî üsluplarıyla yer almıştır.

Fatih Camii haziresi içine ise **Gazi Osman Paşa Türbe** (H.1319/M.1901) yapısı farklı mimari üslubuyla inşa edilmiş, ancak hazireye birkaç açık türbe ile mezarlar da zaman içinde ilâve edilmiştir.

Fatih Külliyesi kendi vakıf arsası üzerine inşalarıyla katılan bu çeşitli işlevsel yapılarla bir ölçüde zenginleşirken, özgün işlevsel yapılarının kayıplarıyla da adeta bütünlüğünü kaybetmiş, önemli işlevsel yapılarından bazıları ortadan kalkmıştır.

Fatih Külliyesi'nin işlevsel yapı kayıpları 19-20. yüzyıllar başında gerçekleşmeye başlamış, **Sultan Pazarı** adıyla vakfiyesinde bildirilen, külliyenin kuzeyinde yer alan **arastası** (günümüzde Malta Pazarı) ile Külliyenin kuzey avlu duvarına bitişik **Fatih Kütüphanesi**, **Sübyan mektebi** ve kaynaklarda **Ali Kuşçu**'nun yaptığı iki saatten biri olan **saat** ilk kayıplar olmuştur. Gene günümüzde Malta Çarşısı olarak tanınan külliye arsasının kuzey-batısında yer alan **Şekerci Hanı**, çevresindeki 19. yüzyıl sebilli yapılaşmasının gerisinde birkaç mekânıyla kalabilmiştir. Buradaki en büyük kayıp ise 1928'de yolun genişletilmesiyle ortadan kaldırılan külliyenin **hamamı** ve **Akdeniz tetimmelerinin** tamamıdır. İstanbul Belediyesi'nin Fevzi Paşa Caddesi'ni genişletme çalışmaları külliyenin Tabhane yanındaki **İmaret** (mutfak,

kiler, depo ve fodla fırını) arsası altındaki **develik** mekânın da Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün ihmaliyle yıkıma terk edilerek sonra da yerine bir sıra dükkân inşa ettirilmesidir.

Fatih Külliyesi bütünlüğündeki insan sağlığı ile ilgili işleve sahip **darüşşifa** yapısı külliyenin ara ekseni üzerinde, tabhaneye paralel olarak, özgün avlu duvarıyla yer almak-
tayken, ilgisizlikten harap olmuş, yerine çok katlı konutlar inşa edilmiştir. Ancak bu konutların cephesinde subasman seviyesinde darüşşifaya ait duvar kalıntıları görülebilmektedir.

İstanbul'da Fatih Külliyesi ile başlayan yapılaşma, mevcut olan Divan yolu-Edirnekapı yolu üzerinde bir başlangıç olmuş, bundan sonra Osmanlı-Türk döneminin önemli külliyeleeri bu yola bağlı arsalar üzerinde inşa ettirilmiştir.

İstanbul'un 16. yüzyıl yapılaşması şehrin coğrafi topografyasına bağlı olarak tepe düzlükleri üzerinde inşa edilmiş, böylece sultanî semtler oluşmuştur. Semtler arasında mes-citleriyle yer alan mahalleler de Fetih'ten sonra başlamış ve devam etmiştir.

Erken Osmanlı döneminin başkentlerinde görüldüğü gibi, Bursa ve Edirne'de suriçi şehir durumundan kurtulan şehir anlayışı, İstanbul'da farklı olarak şehir surları içinde gelişmesini sürdürmüştür, ancak İstanbul'un diğer iki yakası Galata ve Üsküdar'da da Fatih ile başlayan yapılaşmalar Boğaz ve Marmara Denizi kıyılarını da kapsayan bir yapılaşma döneminin Fetih'ten önce başlayıp, sürdürüldüğünü bazı kaynak bilgileri ve mevcut eserlerle tanımış bulunmaktayız. Bu durumu belgeleyen en belirgin örnek Fetih öncesi Boğaz'ın Rumeli kıyısında Hisar'ın inşa edilmesi olurken, Fatih Vakfiyeleri'nde kayıtlı mukataaların alınması (bina ve arsa vergisi) İstanbul'un diğer yakalarındaki arsa ve binaların yazımının öncelikli olarak yapıldığının da belgesi olmaktadır (Ergin 1945: 14).

İstanbul'un suriçi yapılaşmasında Fatih Külliyesi'nin inşa edilmesiyle günümüzde de devam eden sultanî semt tanımları kadar suriçi yollarının güvenliği sağlanmış, şehrin denizden Osmanlı-Türk silueti yapılaşmayla belirlenmiş ve Ayasofya Camii, Fatih Külliyesi Camii'ne Cuma Selâmlığı'nı devretmiştir.

Kaynakça

- Arseven, Celal Esad, 1989 *Eski İstanbul*, İstanbul (Yay.Haz.Dilek Yelkenci).
- Cantay, Gönül, 199 *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Ankara.
- “ “ Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu, Ankara 2002,41-43.
- Cantay, Gönül, 2011 *İstanbul Tarihi Topografyasında Osmanlı Mimarisinin Önemi, 7.Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul, Bildiriler IV*, Ankara,s.97-111.
- “ “ *Fatih Külliyesi Camii 2007-2012 Onarımının kitabı*, İstanbul 2012 (baskıda).

- Ergin, Osman, 1945 *Fatih İmareti Vakfiyesi*, İstanbul.
- Evliya Çelebi *Seyahatname* (Türkçeleştiren;Zuhuri Danışman) c.1, İstanbul,1969.
- Eyice, Semavi 1970 *Byzantion, Türk Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul, s.130 vd.
- Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l – Cevâmî*. C.1, İstanbul 1281/1864.
- Müller-Wiener, Wolfgang 1977
Bildlexikon zur Topographie İstanbul's. Tübingen.